

Інструментарій впливу держави на консолідаційні процеси в банківській системі України

С. Д. БОГМА¹

Досліджено інструменти впливу держави на консолідаційні процеси в банківській системі України. Конкретизовано перелік державних інструментів впливу відповідно до української практики та з врахуванням світового досвіду. Розглянуто специфіку та особливості використання кожного із зазначених інструментів. Зроблено наголос на те, що сьогодні більшого поширення та ефективності набувають квазіфіскальні операції НБУ як інструменти регулювання консолідації банків в Україні, до яких у дослідженні відносяться операції по підкріпленню банків капіталом та операції рефінансування на пільгових умовах, купівля спеціалізованими установами недоходних (проблемних) активів за ініціативи держави та ін. Здійснено розподіл державних інструментів впливу на такі, що активізують консолідаційні процеси в банківській системі, та такі, що їх стримують.

Ключові слова: банк; злиття та поглинання; інструменти державного впливу; консолідація банківської системи; Національний банк України.

Абревіатури:

НБУ	– Національний банк України
ПКУ	– Податковий кодекс України
АМКУ	– Антимонопольний комітет України
АТ	– Акціонерне товариство

УДК: 336.71(477)

JEL коди: E44, E58, G28, H25

Вступ. Банківська система України на даний момент має широке коло проблем, пов'язаних із негативними наслідками недавньої світової фінансової кризи та несприятливим економічним становищем всередині країни. Хоча з часу отримання Україною статусу незалежної держави можна стверджувати про певні позитивні зрушення в формуванні та розвитку вітчизняної банківської системи, про що свідчить зростання основних показників діяльності банків, експансія іноземного капіталу та зростання ролі банків у забезпеченні економічного розвитку країни та її зв'язків зі світовим фінансовим простором. Зважаючи на таку ситуацію, будь-які трансформаційні та реорганізаційні процеси в банківській системі України не можуть мати суто ринковий характер та здійснюватись виключно за рахунок учасників ринку. В даному питанні важливого значення набуває державна підтримка та участь державних органів у процесі формування банківської системи країни.

Враховуючи світові тенденції до укрупнення банківського бізнесу шляхом об'єднань капіталів банків та відповідно зменшення кількості останніх, на сьогодні питання консолідації банківського капіталу в Україні є досить відкритим та актуальним. Тому на державу покладається важлива роль у регулюванні консолідаційних процесів у вітчизняній банківській системі шляхом застосування необхідного інструментарію для

¹ Богма Сергій Дмитрович, аспірант кафедри банківської справи Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України», м. Суми.

© С. Д. Богма, 2013

активізації або стримування цих процесів в країні, що обумовлює необхідність досліджень у даному напрямку.

Постановка проблеми. Відзначимо, що проблемі дослідження консолідаційних процесів в банківській системі України та державного впливу на них приділяється недостатньо уваги. Так, окремі аспекти консолідації банківського сектору України досліджували такі вітчизняні науковці: С. М. Козьменко, Т. А. Васильєва, К. І. Рожкова, О. І. Скоробогач, Н. М. Ткачук, П. Б. Чурило та ін. Однак, дослідженню даної тематики серед зарубіжних вчених приділено набагато більше уваги. Так, до зарубіжних дослідників даної проблеми відносяться: Дженс Хагендорф (Jens Hagendorff), Мішель Коллінс (Michael Collins), Кевін Кейсі (Kevin Keasey), А. Н. Бергер (A. N. Berger), Дж. Кларк (J. Clark), Р. ДеЙонг (R. DeYoung) та ін. Однак, незважаючи на фундаментальні наукові праці зарубіжних науковців, виникає необхідність дослідження впливу держави на консолідаційні процеси між банками України й адаптації іноземного досвіду до вітчизняної практики.

Метою роботи є дослідження інструментарію, що може застосовувати держава для активізації чи стримування консолідаційних процесів в банківській системі України.

Виклад основного матеріалу. Зі світового досвіду можна сформулювати доволі значний перелік інструментів державного впливу на консолідацію банків, однак не всі вони мають широке практичне використання та здатні викликати якісні та кількісні зміни в банківському секторі країни. Відповідно до української практики та особливостей регулювання діяльності банків в Україні надамо перелік тих інструментів, які, на наш погляд, можуть бути застосовані на сьогодні державою для стимулювання або стримування консолідаційних процесів у вітчизняній банківській системі (рис. 1).

Рис. 1. Інструменти державного впливу на консолідаційні процеси в банківській системі України [авторська розробка]

Регулювання вимог до капіталу банків з боку держави можна визначити як найбільш простий інструмент, що має прямий вплив на консолідаційні процеси в банківській системі. В Україні існує ряд вимог до капіталу банків з боку НБУ, що стосуються регулювання мінімального розміру статутного капіталу установи та виконання економічних нормативів капіталу. Дані нормативи використовуються НБУ з метою забезпечення стабільної діяльності банків, своєчасного виконання ними зобов'язань перед вкладниками, для запобігання неправильному розподілу ресурсів банку та втраті капіталу через ризики, які притаманні банківській діяльності. Однак дані інструменти можуть бути застосовані і для регулювання консолідаційних процесів в країні.

Однією з вимог до капіталу банків зі сторони НБУ також може виступати

встановлення податку на капітал. У деяких європейських країнах даний податок застосовується до банків, що мають занадто великий розмір капіталу або ж не дотримуються вимог регулятора щодо рекомендованого його розміру. Для української практики ми пропонуємо встановлювати податок на капітал банку, розмір якого менше 500 млн грн.

Податкові пільги також можуть виступати дієвим інструментом заохочення банків до консолідації з боку держави. Через фіскальний механізм можливо досягти ефекту зменшення податкового тягаря на банки, які будуть активними учасниками консолідаційних процесів. Зокрема можливим є надання податкових пільг банкам, що зменшить загальну суму їх податкового навантаження.

Так, у ПКУ зазначається, що податкова пільга надається шляхом:

- податкового вирахування (знижки);
- зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору;
- встановлення зниженої ставки податку та збору;
- звільнення від сплати податку та збору» [2].

У структурі податкових платежів банків найбільшу частку займає податок на прибуток. Інші податки, які сплачує банк як платник, як правило, не накладаються на операції, що безпосередньо впливають на фінансовий результат діяльності банку, і займають невелику частку в податковому навантаженні на банк. Тому застосування податкових пільг для даних податків не створить суттєвих переваг для банків, що прагнутимуть до злиттів та поглинань. У даному випадку надання пільг банкам для зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку на прибуток може бути реалізовано через зниження ставки оподаткування нижче нормативного значення.

До того ж за таких умов є можливість імплементації інших фіскальних пільг, а саме можливість частково віднести на валові витрати збитки від визначених операцій через формування страхового резерву.

У вітчизняній практиці банківський нагляд являє собою систему контролю та активних впорядкованих дій НБУ, що спрямовані на забезпечення дотримання банками та іншими суб'єктами банківської системи, стосовно яких він здійснює наглядову діяльність вітчизняного законодавства і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку [9]. За етапами та методами здійснення банківський нагляд поділяється на вступний, попередній і поточний. В аспекті дослідження впливу на консолідаційні процеси в банківській системі найбільш доцільним та ефективним інструментом буде виступати попередній контроль, тобто пруденційний нагляд. Таке твердження пояснюється тим, що реєстрація та ліцензування банків й інспектування на місцях, які характерні для вступного та поточного контролю відповідно, не матимуть стимулюючого або стримуючого ефекту на укладення угод злиття та поглинання між учасниками ринку банківських послуг.

Пруденційний нагляд відповідно до українського законодавства [5] є системою банківського нагляду, при якій головна увага наглядових органів зосереджується на регулярному проведенні оцінки загального фінансового стану банку, результатів його діяльності та якості керівництва. Головний же законодавчий документ, що визначає структуру банківської системи України, економічні, організаційні та правові засади створення, діяльності, реорганізації та ліквідації банків – закон України «Про банки і банківську діяльність» [3] – містить характеристику двох форм державного регулювання діяльності банків України з боку НБУ – адміністративне та індикативне.

Індикативне регулювання в деякій мірі враховує інструменти пруденційного нагляду за діяльністю банків в Україні, що використовує НБУ. Тому можна стверджувати, що основними формами пруденційного нагляду, які можуть розглядатися як інструменти державного впливу на консолідацію вітчизняної банківської системи є:

- обов'язкові економічні нормативи;
- норми обов'язкових резервів;
- норми відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій.

Так, відповідно до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [4] встановлюється 12 обов'язкових економічних нормативів за чотирма групами. Для регулювання обсягу грошової маси в обігу й управління грошово-кредитним ринком НБУ використовує нормативи обов'язкового резервування. Відповідно до залучених коштів банки формують обов'язкові резерви, виходячи із встановлених нормативів [6]. Разом із формуванням резервів під залучені кошти НБУ також визначає порядок формування і використання банками резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями [7]. Так, кожен банк формує резерви за активами та за наданими фінансовими зобов'язаннями.

Для активізації консолідаційних процесів в банківській системі НБУ для банків, що прагнуть до об'єднання, може зробити менш жорсткими вимоги за даними нормативами, зокрема встановивши дещо менші значення даних показників, зменшивши вимоги до забезпечення або ж розміри штрафів за порушення їх виконання для банків та ін. У той же час проведення даних заходів не має суперечити загальноприйнятим правилам щодо врахування ризиків, пов'язаних з банківською діяльністю, що може призвести до надмірного порушення нормативів кредитного ризику та нормативів інвестування зокрема.

Таким чином, розглянуті інструменти в більшій мірі відображають аспекти проведення державними органами оцінки загального фінансового стану банку, що можуть бути використані як засіб стимулювання або стримування консолідації банківського капіталу в країні. У той же час, НБУ як державний регулятор для активізації угод злиття та поглинання банків в Україні може в певній мірі використовувати тимчасово більш «м'яку» процедуру оцінки результатів діяльності банку та якості його керівництва.

Останнім часом ситуація на вітчизняному ринку банківської ліквідності засвідчує наявність широкого кола проблем, пов'язаних із постійними дисбалансами ліквідності у банків та відсутністю стабільних джерел поповнення ліквідних коштів.

У докризовий період банки в Україні, особливо з іноземним капіталом, активно використовували схему залучення коштів із зовнішніх джерел. Події недавньої світової фінансової кризи сильно похитнули довіру клієнтів до банків, були закриті канали отримання ліквідних коштів із зовнішніх джерел, рейтинги банків значно впали. За таких умов НБУ почав активно підтримувати стан грошово-кредитного ринку та ліквідний стан окремих банків. Поряд з цим НБУ здійснював операції по підкріпленню деяких банків капіталом, що супроводжувалось входженням держави у структуру статутного капіталу окремих банків.

У даній ситуації регулювання грошово-кредитного ринку та ліквідності банків можна визначити як фактор впливу на консолідаційні процеси в банківській системі України. Мається на увазі, що надання підкріплень капіталу або ж ліквідних коштів банкам шляхом їх рефінансування може певним чином впливати на рівень активності

банківського ринку злиттів та поглинань у вітчизняній практиці.

Щодо рефінансування банків шляхом надання їм кредитів для поповнення ліквідності у разі її нестачі або присутності занадто дорогих джерел поповнення, то даний інструмент може бути досить вигідним для банків, зважаючи на широкі можливості отримання одного з стабільних джерел необхідних ресурсів, яке можна отримати внаслідок об'єднання банку з іншим банком.

В Україні НБУ для виконання функцій кредитора останньої інстанції та регулювання ліквідності банків використовує наступні інструменти:

- операції з рефінансування;
- операції репо;
- операції з власними борговими зобов'язаннями;
- операції з державними облігаціями України [8].

Дані інструменти доволі широко використовуються вітчизняними банками в процесі їх діяльності, тому як засіб впливу на консолідаційні процеси, зокрема на їх активізацію, мають бути розроблені спеціальні заходи, які дозволять створити більший інтерес до них з боку банків. Це має стосуватися, перш за все, зменшення вимог до забезпечення за кредитами рефінансування (у тому числі розширення видів забезпечення), зниження ставок, збільшення максимальних обсягів кредитування, збільшення строків надання кредитів та ін.

Одним з наслідків світової фінансової кризи 2008 р. було значне зростання обсягу проблемних активів у банків. На фоні відсутності в сучасних умовах надійних та кредитоспроможних позичальників проблемні активи, що сформувалися в кризовий період 2008-2010 рр. і на сьогодні не дають змоги банкам повноцінно здійснювати свою діяльність та покращувати фінансові показники.

У НБУ вже були спроби вирішити питання щодо зменшення обсягів недоходних (проблемних) активів в банківській системі країни шляхом створення санаційного банку на базі АТ «Родовід Банк». Основною функцією даного банку є робота з проблемними активами банків України, що функціонують як у загальному режимі, так і відчувають певні труднощі в процесі своєї діяльності, зокрема в яких призначено тимчасову адміністрацію, та ті, що перебувають в процесі ліквідації. Однак діяльність санаційного банку більше зосереджувалася на обслуговуванні останніх груп банків, тому банки, що здійснюють свою діяльність у загальному режимі, в більшій мірі мають самостійно здійснювати управління проблемними активами в напрямку їх зменшення.

За такої ситуації велика частка проблемних активів в загальному обсязі активів банку, які по суті є недоходними, не дають можливості останньому досягати необхідного рівня фінансових показників своєї діяльності та мати безумовні конкурентні переваги на ринку банківських послуг. Для вирішення даної проблеми, перш за все, для «здорових» банків, а також для стимулювання консолідації між ними НБУ пропонується купувати недоходні (проблемні) активи таких банків та передавати їх до відповідних спеціалізованих установ або ж які мають самостійно займатися процесом купівлі даних активів за координації та участі Національного банку. Безумовно в країні вже створено фінансову установу (санаційний банк), що займається роботою з проблемними активами. Однак кількість банків, що мають велику частку проблемних активів доволі велика, і допомогти їм санаційний банк країни просто не в змозі. Отже, необхідним є розширення переліку тих установ в країні, що займатимуться роботою з проблемними активами, до якого віднесемо:

- госпітальні банки;

- перехідні банки;
- компанії з управління проблемними активами;
- санаційний банк.

Така пропозиція зі сторони НБУ може стимулювати вітчизняні банки до участі в консолідаційних процесах в банківській системі, оскільки поряд з рядом проблем у банків на сучасному етапі вирішення питання зменшення недоходних (проблемних) активів є нагальним і актуальним.

Розглянуті інструменти державного впливу є досить різноплановими через відмінний механізм їх застосування та реалізації. Зокрема, хочемо наголосити, що в даному випадку більшого поширення та дієвості набувають квазіфіскальні операції НБУ, які не відображаються у показниках бюджету, але можуть призводити до зменшення обсягу надходжень до бюджету або ж вимагати додаткових його витрат у майбутньому [1].

Так, у нашому дослідженні до них можемо віднести операції щодо підкріплення капіталу банку, рефінансування банків на пільгових умовах, купівля спеціалізованими установами недоходних (проблемних) активів у банку через участь у даному процесі державних органів тощо.

Провівши дослідження інструментів державного впливу на консолідаційні процеси в банківській системі України, можна стверджувати, що вплив кожного з них є неоднозначним та не дає змоги робити остаточні висновки про вплив того чи іншого інструменту виключно на активізацію / сповільнення процесу консолідації банків в Україні (рис. 2).

Поряд із зниженням вимог до капіталу банків як дестимулятора консолідаційних процесів в банківській системі України можуть використовуватися заходи НБУ та АМКУ, які дають дозвіл на укладення угоди між банками. Дані інструменти мають прямий характер впливу, оскільки неотримання дозволу від НБУ на укладення угоди злиття / поглинання з іншим банком або ж порушення вимог конкуренції на ринку банківських послуг з боку АМКУ не дають змоги банкам приймати участь в консолідаційних процесах.

Зазначимо, що застосування зазначених державних інструментів передбачається лише на визначений строк для банків, що збираються укладати угоду злиття / поглинання. Вважаємо, що даний строк має складати від 3 до 6 місяців. Тобто банкам, які виступатимуть ініціаторами консолідації та які прийняли рішення про об'єднання, протягом 3-6 місяців до дати фактичного укладання угоди або ж після неї надається можливість отримати державну підтримку на пільгових умовах або ж зменшення вимог до їх діяльності з боку регулятора банківської діяльності в Україні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як висновок, слід зазначити, що для стимулювання та активізації державою масової консолідації банків в Україні мають бути застосовані інструменти з боку державних органів, що передбачатимуть зменшення вимог до банків та надання окремих видів послуг на «пільгових» умовах. Тільки за таких дій можливо досягти певних зрушень у вітчизняній банківській системі щодо зменшення кількості банків та підвищення фінансової стійкості і потужності останніх.

У той же час наголошуємо, що зазначене зменшення вимог до банків не має суперечити здоровому розвитку банківництва в Україні та не мусить створювати загрозу для банківської системи держави через можливе нехтування ризиками банківської діяльності або надмірне завищення їх рівня за ініціативи державних регуляторів.

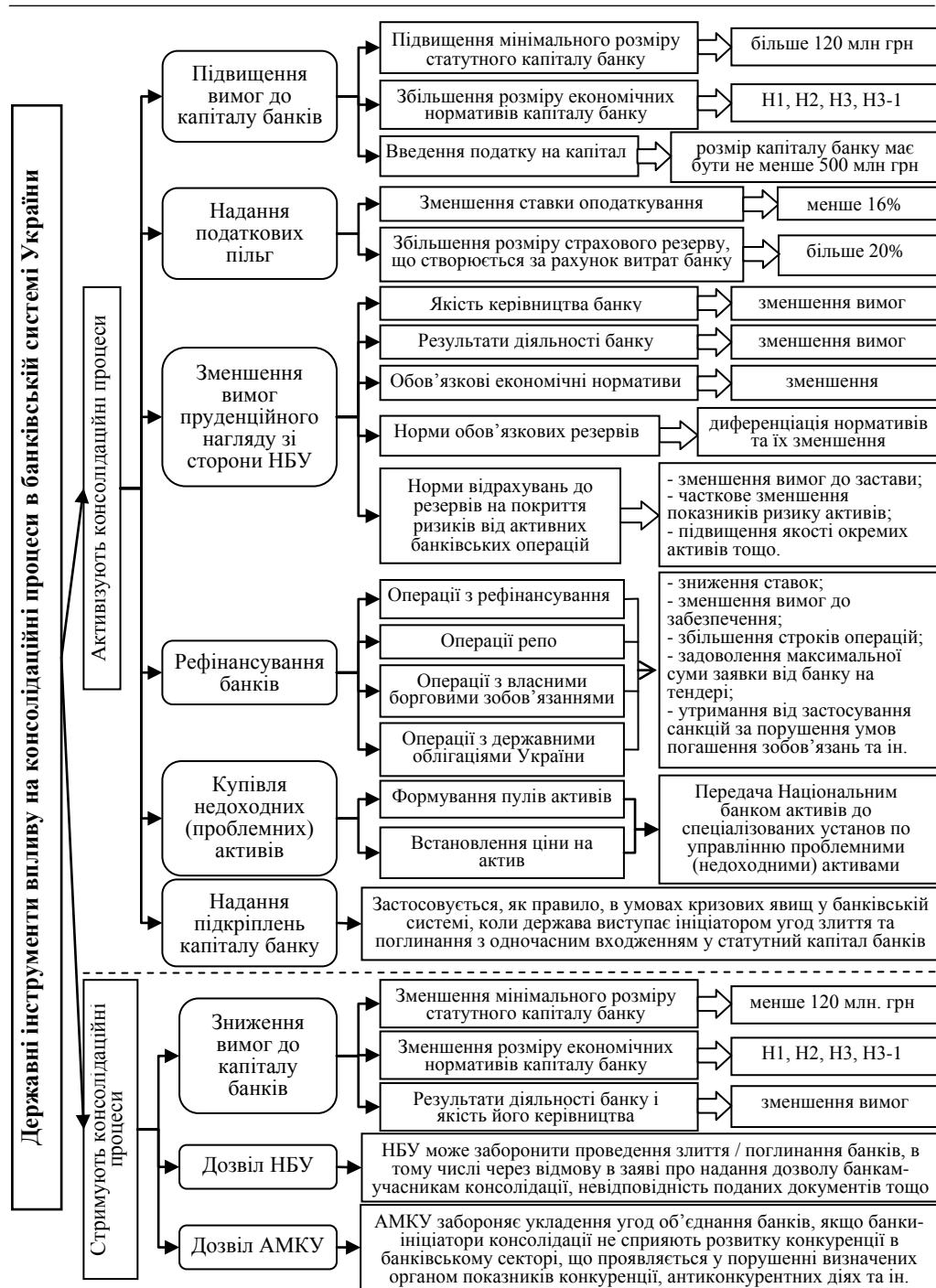

Рис. 2. Розподіл державних інструментів впливу на консолідаційні процеси в банківській системі України

Література

1. *Бюджетний кодекс України* [Електронний ресурс] : кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.44.34&nobreak=1>. – Назва з екрану.
2. *Податковий кодекс України* [Електронний ресурс] : кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.47.52&nobreak=1>. – Назва з екрану.
3. *Про банки і банківську діяльність* [Електронний ресурс] : закон України від 07.12.2000 № 2121-III. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1087.635.27&nobreak=1#st47>. – Назва з екрану.
4. *Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні* [Електронний ресурс] : постанова НБУ від 28.08.2001 № 368. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1028.722.47&nobreak=1>. – Назва з екрану.
5. *Про затвердження Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України* [Електронний ресурс] : постанова НБУ від 20.03.1998 № 114. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1045.507.3&nobreak=1>. – Назва з екрану.
6. *Про затвердження Положення про порядок формування обов'язкових резервів для банків України та філій іноземних банків в Україні* [Електронний ресурс] : постанова НБУ від 16.03.2006 № 91. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0312-06>. – Назва з екрану.
7. *Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями* [Електронний ресурс] : постанова НБУ від 25.01.2012 № 23. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1202.375.2&nobreak=1>. – Назва з екрану.
8. *Про затвердження Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України* [Електронний ресурс] : постанова НБУ від 30.04.2009 № 259. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1165.434.6&nobreak=1>. – Назва з екрану.
9. *Про Національний банк України* [Електронний ресурс] : закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1087.182.39&nobreak=1>. – Назва з екрану.

Отримано 21.05.2013 р.

Инструментарий влияния государства на консолидационные процессы в банковской системе Украины

СЕРГЕЙ ДМИТРИЕВИЧ БОГМА*

** аспирант кафедры банковского дела Государственного высшего учебного заведения
«Украинская академия банковского дела Национального банка Украины»,
ул. Петропавловская, 57, г. Сумы, 40030, Украина,
тел. 00-380-66-432-30-88, e-mail: s.d.bogma@gmail.com*

Исследовано инструменты влияния государства на консолидационные процессы в банковской системе Украины. Конкретизировано перечень государственных инструментов влияния согласно украинской практике и с учетом мирового опыта. Рассмотрено специфику и особенности использования каждого из приведенных инструментов. Сделано ударение на то, что сегодня широко распространенными и более эффективными являются квазифискальные операции НБУ как инструменты регулирования консолидации банков в Украине. К ним в исследовании относятся: операции по подкреплению банков капиталом и операции рефинансирования на льготных условиях, покупка специализированными учреждениями недоходных (проблемных) активов по инициативе государства и др. Совершенно разделение государственных инструментов влияния на те, которые активизируют консолидационные процессы в банковской системе, и те, что их сдерживают.

Ключевые слова: банк; инструменты государственного влияния; консолидация банковской системы; Национальный банк Украины; слияния и поглощения.

**Instruments of State`s Influence on Consolidation Processes
in Banking System of Ukraine**

SERHIY D. BOHMA*

* *Postgraduate Student, Department of Banking, State Higher Educational Institution
“Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine”,
Petropavlivska Street, 57, Sumy, 40030, Ukraine,
phone: 00-380-66-432-30-88, e-mail: s.d.bogma@gmail.com*

The instruments of state influence on consolidation processes in banking system of Ukraine are researched. The list of state instruments of influence according to Ukrainian practice and taking into account world experience is defined concretely. Specificity and peculiarities of using concrete instruments are observed. It is emphasized that today quasi fiscal operations of the NBU as regulatory instruments of consolidation of banks in Ukraine are more popular and effective than others. In this research they include capital support for banks, refinancing operations on easy terms, selling non-performing loans to specialized institutions initiated by state et al. Division of instruments of state influence on those, which activate consolidation processes in banking system, and those, which hold them on, is made.

Keywords: bank, consolidation of banking system, instruments of state influence, mergers and acquisitions, National bank of Ukraine.

JEL Codes: E44, E58, G28, H25

Figures: 2; References: 9

Language of the article: Ukrainian

References

1. Budgetary Code of Ukraine (2013), 08.07.2010 № 2456-VI, <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.44.34&nobreak=1>. (In Ukrainian)
2. Tax Code of Ukraine (2013), 02.12.2010 № 2755-VI, <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.47.52&nobreak=1>. (In Ukrainian)
3. On Banks And Banking Activity : Law of Ukraine (2013), 07.12.2000 № 2121–III, <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1087.635.27&nobreak=1#st47>. (In Ukrainian)
4. On Approval of Instruction On Procedure of Regulation of Banks` Activity in Ukraine : Regulation of The NBU (2013), 28.08.2001 № 368, <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1028.722.47&nobreak=1>. (In Ukrainian)
5. On Approval of Statute On Organization of Internal Audit In Commercial Banks of Ukraine : Regulation of The NBU (2013), 20.03.1998 № 114, <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1045.507.3&nobreak=1>. (In Ukrainian)
6. On Approval of Statute On Procedure of Forming Required Reserves For Banks of Ukraine And Subsidiaries of Foreign Banks In Ukraine : Regulation of The NBU (2013), 16.03.2006 № 91, <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0312-06>. (In Ukrainian)
7. On Approval of Statute Of Forming And Using Reserves For Recovery of Active Banking Operations` Losses : Regulations of The NBU (2013), 25.01.2012 № 23, <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1202.375.2&nobreak=1>. (In Ukrainian)
8. On Approval of Statute On The National Bank`s of Ukraine Regulation of Liquidity of Banks of Ukraine : Regulations of The NBU (2013), 30.04.2009 № 259, <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1165.434.6&nobreak=1>. (In Ukrainian)
9. On The National Bank of Ukraine : Law of Ukraine (2013), 20.05.1999 № 679-XIV, <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1087.182.39&nobreak=1>. (In Ukrainian)